

NIEUWE GESCHIEDENIS

G. Birtsch, M. Trauth, I. Meenken, *Grundfreiheiten. Menschenrechte 1500-1850. Eine internationale Bibliographie*, I (Stuttgart (Bad Cannstatt): Frommann-Holzboog, 1991, liv + 563 blz., DM480,-, ISBN 3 7728 1356 9); *idem*, II (*Ibidem: idem*, xiii + 778 blz., ISBN 3 7728 1357 7).

Sinds het midden van de jaren zeventig wordt aan de universiteit van Trier, met subsidie van de stichting 'Volkswagenwerk', onderzoek gedaan naar de vergelijkende geschiedenis van de grondrechten in Europa. De resultaten van twee internationale symposia (1979 en 1983) zijn gepubliceerd in een serie 'Veröffentlichungen zur Geschichte der Grund- und Freiheitsrechte' I, II (1981, 1987), verzorgd door Günter Birtsch. Dezelfde editor is primair verantwoordelijk voor de uitgave van een bibliografie op het terrein der grondrechten—een project waarvan wel niemand in de beschaaftde wereld het 'nut' in twijfel zal trekken. Gezien de overstelpende hoeveelheid bronnen en literatuur hebben de editoren zich grenzen moeten stellen. Zij constateren dat de middeleeuwen weliswaar al exemplarische charters kenden van het type 'magna charta', maar dat pas in de zestiende eeuw discussie en publicistiek losbarstten. Men kan dat argument respecteren maar het toch betreuren dat de rechtstraditie nu wel van een erg willekeurige cesuur wordt voorzien. Geografisch is gekozen voor het Angelsaksische cultuurgebied, voor Frankrijk, het Duitse Rijk en de Nederlanden. Over Italië, Zwitserland enz. valt te twisten; wij concentreren ons hier op de Nederlanden.

Eerst moet dan nog wel aangegeven worden hoe de editoren de zakelijke inhoud van hun onderwerp hebben afgegrensd. Daar ligt wellicht de grootste moeilijkheid omdat die 'mensenrechten' zelf in discussie en in ontwikkeling waren, naar hun definitie en inhoud. In de woorden der uitgevers: 'Es musste deshalb ein universales Kriterium der bibliographischen Einschlägigkeit bestimmt werden, das es erlaubte, den allgemeinen Freiheitsbegriff der theologischen oder philosophischen Anthropologie zuverlässig aus dem Berichtsfeld auszugrenzen. Als geeignet erwies sich hierfür der Bezug auf die politische Ordnung, den Staat'. Alleen die geschriften die expliciet vrijheidsrechten in of tegenover de staat formuleerden, mochten hier een plaats vinden: niet 'libertas' maar 'liberum libertatis exercitium in re publica' behoorde bibliografisch object te zijn (xxi). Allicht bestaat hier een ruime marge voor subjectieve interpretatie.

Nog een paar beperkingen schenen nodig: terzijde bleven de tijdgebonden rechtspostulaten als het recht op lichaamsverzorging, kleding en dergelijke, en de burgerrechtelijke literatuur die de bestaande rechtsregels slechts beschreef. Daartegenover hebben de editoren ruimhartig literatuur over armenzorg en het Angelsaksische 'libel'-proces opgenomen.

Deze bibliografie kent een tweedeling in de tijd: voor en na 1850. De beide thans verschenen delen betreffen de periode tot 1850; ze is geografisch ingedeeld naar de vier genoemde cultuurgebieden. Nog twee delen zullen volgen die in thema's zullen zijn verdeeld. Als afsluiting is een omvangrijk registerdeel voorzien. Binnen de vier cultuurkringen zijn de boektitels slechts alfabetisch geordend. Aan de titels zijn echter *sigla* toegekend die herordening in een systematisch register mogelijk maken en die nu al direct laten zien in welke categorie de editoren een titel hebben geplaatst, bijvoorbeeld mensenrechten-algemeen, bescherming en emancipatie van minderheden (respectievelijk joden, katholieken, protestanten), vrijheid van vereniging, stakingsrecht enz.

De Nederlanden tussen 1500 en 1850 beslaan in deel II de bladzijden 527-778 (nrs. 7283-8957). We vinden er titels over slavernij, abolitie, drukpers, kettervervolgung, scheiding van kerk en staat, de Opstand, remonstranten, hugenoten, de Afscheiding, duivelsgeloof, gelijke

rechten voor mannen en vrouwen, de doodstraf en dergelijke — ongetwijfeld een rijk en nuttig scala. De editoren hebben zich vooral gebaseerd op Arrenberg en Brinkmans catalogus, de pamflettcatalogi van Van der Wulp, Petit en Knuttel (niet Van Alphen) en op de lijsten van Van Doorninck/De Kempenaer (die wat de oplossing der pseudoniemen betreft, niet in alle opzichten de huidige stand van kennis weergeven). In hoeverre zij van speciale bibliografieën en bronnenuitgaven gebruik hebben gemaakt, wordt hier (nog) niet duidelijk. Denkkelijk hadden J. J. Poortmans *Repertorium der Nederlandse wijsbegeerte* (1948 met supplementen) of de *Texts concerning the Revolt of the Netherlands* uitgegeven door E. H. Kossmann en A. F. Mellink (1974) wel relevant materiaal opgeleverd. Zonder in details te treden, signaleer ik een paar opvallende omissies. Het politieke werk van Pieter van Woensel ontbreekt. De rubrieken armenzorg en slavernij of doodstraf zijn verre van volledig (zie voor beide laatste bijvoorbeeld *Register van academische dissertatiën en oratiën betreffende de geschiedenis des vaderlands* ... (Leiden, 1866). Over de emancipatie van de joden behoort naast Knuttel geraadpleegd te worden Jacob da Silva Rosa, *Bibliographie der Literatur über die Emanzipation der Juden in Holland* (Frankfurt am Main, 1912). Merkwaardig zijn enkele lacunes in de opgaven betreffende de Nederlandse grondwetten: wel de Belgische constituties en de 'Nederlandse' staatsregelingen van 1798 en 1801, maar niet de grondwetten van 1805, 1806, 1814, 1815, 1840 en 1848.

Noch van Colenbranders *Gedenkstukken* noch van De Gou's uitgaven schijnen de bewerkers gebruik te hebben gemaakt, hoewel zij wel de memories signaleren die enkele representanten in 1796 naar aanleiding van het Plan van constitutie publiceerden (behalve die van Van Manen). Meer fundamenteel, tenslotte, is misschien het ontbreken van aanwijzingen omtrent autopsie der titels: vaak zijn aantallen bladzijden opgegeven, soms niet. Het gaat vrijwel uitsluitend om zelfstandig verschenen publikaties. Op die regel vindt men echter een paar merkwaardige excepties: artikelen in *De Katholiek* (nrs. 7535, 7536, 7880), *Bijdragen tot rechtsgeleerdheid en wetgeving* (8205), *Themis* (8544).

Een definitief oordeel over de bruikbaarheid van deze bibliografie kan natuurlijk pas worden geveld als het vijfde deel is verschenen. Voorlopig lijkt het mij een bijzonder nuttig instrument dat velen met vrucht zullen hanteren.

A. H. Huussen jr.

J. Ph. S. Lemmink, J. S. A. M. van Koningsbrugge, ed., *Baltic affairs. Relations between the Netherlands and North-Eastern Europe 1500-1800. Essays* (Baltic Studies I; Nijmegen: Instituut voor Noord- en Oosteuropese studies, 1990, x + 440 blz., f65,-, ISBN 90 73432 01 4).

Het mag waar zijn dat de handelsgeschiedenis van de Republiek op dit moment in vergelijking met andere specialismen op het terrein van de economische geschiedenis betrekkelijk weinig belangstelling ondervindt, met de in 1989 verschenen bundel *From Dunkirk to Danzig* en de hier gesignaleerde bundel *Baltic affairs* (in 1990 gepubliceerd als nr. 1 in de 'Baltic Studies' van het Instituut voor Noord- en Oosteuropese studies in Nijmegen) zijn mogelijk de zwaluwen gearriveerd die na *Interactions of Amsterdam and Antwerp with the Baltic Region, 1400-1800* uit 1983 zomer in onze pre-industriële handelsgeschiedenis gaan maken.

Baltic affairs, aantrekkelijk uitgegeven door J. Ph. S. Lemmink en J. S. A. M. van Koningsbrugge, telt in totaal twintig bijdragen, waarvan zo ongeveer de helft tot de economische, c. q. handelsgeschiedenis mag worden gerekend; 'zo ongeveer', want het begrip economische geschiedenis kan uiteraard breed of minder breed worden opgevat. In het bijzonder in de